

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Конференция атауы:

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Название конференции:

Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука: настоящее и будущее»

Conference name:

International Scientific and Practical Conference "Youth and Science: Today and the Future" Proceedings

Жинақ / сборник:

II том, 5 сәуір 2024, Атырау

ISBN:

978-601-262-550-9

Секция:

IV.II «ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАН-АДАЛ АЗАМАТ»: ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА БАҒЫТ-БАҒДАРЫ РЕТІНДЕ

Жинақтағы жариялану нөмірі:

№ 76

Мазмұндағы беті / жинақтағы беттер:

345 / 345-347

Автор(лар):

Сейфуллин Сайран Сабырович

Мақала атауы:

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Сейфуллин Сайран Сабырович

Құқықтану білім бағдарламасының 1-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі, PhD, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
қауымдастырылған профессоры м.а. - **Кулбаева М.М.**

Адамның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық ретінде декларациялау кез-келген құқықтық қатынастар шеңберінде нормативтік талаптарды қатаң сақтауды анықтайтын қазақстандық құқықтық жүйе шеңберінде маңызды рөл атқарады. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің елеулі шектеулерімен байланысты қатынастарды реттейтін қылмыстық іс жүргізу құқығы да ерекшелік емес. Қазақстан Республикасының ҚДЖК - нің қабылдануымен қылмыстық іс жүргізу құқығының қайнар көздеріне қатысты дәстүрлі идеялар қайта қаралғаны бірден белгілі болды, ал заң шығарушы заң шығару қызметі аясында қарастырылып отырған бағытта халықаралық құқықтың жалпы қабылданған принциптері мен нормаларын ескеруге тырысты. Осы зерттеу барысында дереккөздер арқылы біз қылмыстық сот ісін жүргізу тәртібін реттейтін құқықтық нормаларды білдіру мен бекітудің ресми нысандарын түсінеміз. Дереккөздердің маңыздылығы мен заңды күшін ескере отырып, біз олардың жүйесін келесідей ұсынуға бейімбіз: халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған принциптері мен нормалары және Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары; Қазақстан Республикасының Конституциясы; Қазақстан Республикасының ҚДЖК; қылмыстық іс жүргізу нормаларын, нормативтік құқықтық актілерді қамтитын заңдар. Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің ең жоғарғы заңы бола отырып, қылмыстық іс жүргізу құқығының қайнар көздерінің басында екені анық, өйткені ол жоғары заңды күшке ие, бүкіл Қазақстандағы қоғамдық қатынастарды реттеуде тікелей әрекет етеді. Қазақстан Республикасындағы бірде-бір нормативтік-құқықтық акт Қазақстан Республикасының Конституциясының ережелеріне қайшы келмеуі керек, әйтпесе Қазақстан Республикасының Конституциялық соты уәкілетті субъектілердің өтініші бойынша оларды даулы құқықтық қатынастарды қарау және шешу кезінде қолдануға жарамсыз деп жариялайды [1]. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясы қылмыстық сот ісін жүргізудің бірқатар маңызды негіздерін бекітеді: заңдылық принципі, сот төрелігін жүзеге асыру, жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу, жеке адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, хат алмасу, телефон және басқа да келіссөздер құпиялары, пошта, телеграф және басқа да хабарламалар, кінәсіздік презумпциясы, бәсекелестік, күдіктіні қамтамасыз ету және айыпталушының қорғау құқығы.

Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процесс қылмыстық сот ісін жүргізуді тағайындауды іске асыруға бағытталған қылмыстық істі қозғау, тергеу, қарау және шешу болсын, құқықтық қатынастарда жүзеге асырылатын мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың және қылмыстық сот ісін жүргізуге өзге де қатысушылардың қызметін білдіреді. Тергеліп жатқан қылмыстық іс шеңберінде құқықтық қатынастар қылмыстық сот ісін жүргізудің барлық кезеңдерінде туындайды, өйткені оның әрбір қатысушысы қылмыстық іс қозғалған сәттен бастап және сот үкімін орындағанға дейін өзінің құқықтарын іске асырады және заңмен берілген міндеттерін орындайды. Қылмыстық іс жүргізу құқығы теориясында қылмыстық іс жүргізу қатынастары әдетте құқық нормаларымен реттелетін әлеуметтік қатынастар ретінде анықталады. Олар қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылданғанға дейін пайда болады және сот үкімінің орындалуына байланысты тоқтатылады. Қылмыстық іс

жүргізу қатынастарына қатысушы өз құқықтарын басқа қатысушыға тиісті міндеттер жүктелген жағдайда ғана жүзеге асыратынын есте ұстаған жөн. Сарапшы, мысалы, тергеуші өзінің құқықтарын жариялау және олардың іске асырылуын қамтамасыз ету міндетін іске асырған кезде ғана сот сараптамасының нысанасына жататын қылмыстық іс материалдарымен танысуға құқылы (ҚР ҚІЖК 79-бабының 3-бөлігі) [2].

Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық іс жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген Қазақстан Республикасының ҚІЖК белгілейді. Халықаралық құқықтық актілер қылмыстық процестегі қатынастарды реттеуге әсер етеді. Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мен қамтамасыз етудің халықаралық принциптеріне, Қазақстан Республикасының тергеу органдары мен соттарының қылмыстық іс жүргізу процесінде шет мемлекеттердің мекемелерімен өзара әрекеттесуіне ерекше назар аударылады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығының бұл көзі қылмыстық сот ісін жүргізудің құқықтық негізін анықтауда категориялық болып табылады. Көрсетілген кодификацияланған нормативтік құқықтық акт соттар, прокуратура органдары, алдын ала тергеу органдары мен анықтау органдары, сондай-ақ қылмыстық процестің кез келген сатысында қылмыстық сот ісін жүргізуге өзге де қатысушылар үшін міндетті болып табылады. Қарастырылып отырған құқықтық қатынастарды реттеуде жеке қылмыстық іс жүргізу ережелерін қамтитын басқа заңдар да маңызды. Олардың ішінде «Қазақстан Республикасының сот жүйесі туралы» ҚР Заңы; министрліктер мен ведомстволардың нормативтік актілері олар сондай-ақ құқықтың қайнар көзі бола алады. Алайда, олардың әсері белгілі бір ведомствоның құрамына кіретін органдар мен мекемелерге ғана қатысты. Бұл ретте аталған нормативтік-құқықтық актілер Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген Қазақстан Республикасының ҚІЖК-не толық сәйкес келуі тиіс. Осы Заңға тәуелді нормативтік актілердің міндеті-оның нормаларын біркелкі қолдануды қамтамасыз ете отырып, Қазақстан Республикасының ҚІЖК қарастырған процедураларды егжей – тегжейлі көрсету. Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Конституциясы қылмыстық іс жүргізу құқығын құқықтық реттеуде ерекше рөл атқаратынын атап өткен жөн, өйткені ол тікелей құқықтық актілердің ішінен жоғары заңды күшке ие және иерархияда ең жоғары сатыға ие. Барлық қолданыстағы заңдар Қазақстан Республикасының Конституциясына қайшы келмеуі керек, өйткені ол тікелей әсер етеді. Қазақстан Республикасының ҚІЖК қылмыстық іс жүргізу саласын неғұрлым егжей-тегжейлі реттейді, ал басқа заңдар нормативтік ережелердің қайталануын болдырмай, қылмыстық іс жүргізу қызметін реттеудің толықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қылмыстық іс жүргізу қызметінің құқықтық негізін сақтау қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде құқық қорғау органдарының тиісті белсенділігінің тиімділігінің қажетті шарты болып табылады. Шынында да, белгіленген нормативтік ережелерді бұзу әрекеттер мен шешімдерді заңсыз деп тануға әкеп соғады және тиісінше алынған дәлелдемелерді пайдалану мүмкіндігін жояды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының ҚІЖК сәйкес, сот, прокурор, тергеуші, анықтау органы, анықтау органының бастығы, тергеу бөлімшесінің бастығы немесе қылмыстық сот ісін жүргізу барысында анықтаушы аталған Кодекстің нормаларын бұзу осындай жолмен алынған дәлелдемелерді жол берілмейтін деп тануға, мемлекеттік органдарға деген сенімнің жоғалуына әкеп соғады. Осылайша, дәлелдеу процесін аяқтау, кінәлілерді әшкерелеу, қылмыс жасаудағы белгілі бір адамның кінәсін растау үшін жеткілікті ақпарат жинау жеткілікті проблемаға айналады.

Қылмыстық іс жүргізу қатынастары әдетте қатысушылардың іс-әрекеттері түрінде ұсынылады, өйткені кез-келген құқықтық қатынас іс-әрекеттегі құқық нормасы болып табылады. Практикалық тұрғыдан алғанда, тергеуді жүзеге асыру кезінде туындайтын құқықтық қатынастар судья, тергеуші, анықтаушы және прокурор тұлғасында мемлекеттік органдар міндетті түрде қатысатын қылмыстық іс жүргізу, тергеу және сот іс-әрекеттері есебінен іске асырылады, бірақ өз құқықтары мен міндеттері берілген және осы қатынастарға кіруге дайын басқа субъектілердің қатысуы да жоққа шығарылмайды. Оларға қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген қылмыстық іс жүргізудің барлық басқа қатысушылары кіруі

мүмкін. Жалпы, қылмыстық іс жүргізу қатынастары-бұл құқықтық қатынастар объектісінің сипаттамасын, заңды фактілердің болуын және субъективті құрамды қамтитын бірқатар элементтердің жиынтығы. Қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастарының объектісі-қылмыстық іс бойынша іс жүргізу барысында туындайтын қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып табылатын құқықтық қатынастардың міндетті элементі. Тергеп-тексеруді жүргізетін адам жеке іс жүргізу немесе тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде дербес мақсатты көздейді, соған байланысты арнайы-жеке құқықтық қатынастар туындайды. Мысалы, сараптаманың мақсаты сарапшының қорытындысын алу болып табылады; аудармашы қылмыстық сот ісін жүргізу тілін білмейтін адамның айғақтарын алу мақсатында тартылады. Заңды факт қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастарын тудырады және қылмыстық процеске қатысушыларды белгілі бір әрекеттерге міндеттейді. Заңды фактілерге билік сипатына ие мемлекеттік органдардың жекелеген қаулылар шығаруы: тергеуші немесе судья шығарған қандай да бір тергеу әрекетін жүргізу туралы қаулылар; ҚР Үкіметінің қаулылары; ҚР Жоғарғы Соты Пленумының қаулылары және т. б. жатқызылуы мүмкін. Сондай-ақ, заңды фактілерге белгілі бір әрекеттер, оқиғалар, мемлекеттер кіреді: маманнан бас тарту туралы өтініш, алдын-ала тыңдауды тағайындау және т. б. Қылмыстық іс жүргізу қатынастары жүйесіне барлық іс жүргізу әрекеттерін енгізу сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың (соттың, судьяның, тергеушінің, анықтаушының, прокурордың), сондай-ақ қылмыстық процеске субъективті құқықтар мен міндеттер берілген, әртүрлі құқықтық қатынастарға түсетін өзге де қатысушылардың (айыпталушы, жәбірленуші, күдікті, азаматтық жауапкер) қызметін көздейді, азаматтық талапкер, қорғаушы, өкіл және т.б.) [3]. Құқықтық қатынастардың ажырамас элементі олардың субъективті құрамы болып табылады. Субъектісіз қылмыстық іс жүргізу қатынастары болуы мүмкін емес. Сонымен қатар, көп субъектілік құқықтық қатынастардың белгілерінің бірі болып табылады. Мысал ретінде кейбір тергеу әрекеттерін келтіруге болады: оқиға болған жерді тексеру, тергеу эксперименті, сайттағы айғақтарды тексеру, бетпе-бет ставка (қамауда отырған екі кәмелетке толмаған күдіктілер арасында жүргізілетін бетпе-бет ставканы ерекше атап өткен жөн) және т.б. бұл тергеу әрекеттеріне көбінесе оннан астам адам қатысады. Тергеу әрекеттерін жүргізу қатысушылардың бірінде тілді білмеуді, куәгерлердің болуын немесе тергеу жүргізетін адамға кеңес беру үшін тартылған маманның қатысуын қиындатуы мүмкін. Жоғарыда біз қылмыстық іс жүргізу құқығы теориясындағы қылмыстық іс жүргізу қатынастарына қатысушылардың жүйесін талдадық. Қарастырылып отырған қатынастар қылмыстық іс жүргізу қызметінің әртүрлі қатысушылары арасында туындайтынын, олардың көмегімен олар өздерінің құқықтары мен міндеттерін іске асыратынын атап өту қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Гришин Д.А. Сущность и детерминанты нарушения принципа законности в уголовном судопроизводстве // Человек: преступление и наказание. 2012. № 3 (78). С. 81-83.
2. Барманова Д.А., Сартаева К.Р. Қылмыстық іс жүргізудің өзге де қатысушылары қылмыстық іс жүргізу қатынастары және қылмыстық іс жүргізу жауапкершілігі теориясы контекстінде, М.Әуезов атындағы ОҚМУ ғылыми еңбектері. 2022. № 3 (3). С. 81-88.
3. Теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева, С.В. Липень, А.Х. Саидов. М.: Изд-во «АКАДЕМИЯ», Ташкент, 2007. 736с.